

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»
ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ І
МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН**

**ЛІНГВІСТИКА Й ЛІНГВОДИДАКТИКА: ЗДОБУТКИ
І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

01–02 грудня 2023 року

**МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ**

Одеса – 2023

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЗ «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»
ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ І
МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН**

**ЛІНГВІСТИКА Й ЛІНГВОДИДАКТИКА: ЗДОБУТКИ І
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

01–02 грудня 2023 року

**МАТЕРІАЛИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ**

Одеса – 2023

Ірина Михайляк,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
2 року навчання філологічного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка
Науковий керівник: старший викладач О. В. Антонів

ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНА ГРУПА «ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД ЛЮДИНИ» В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Зовнішній вигляд людини пов'язаний зі сприйняттям таких понять, як врода (краса, привабливість, акуратність) і непривабливість (потворність, неохайність) тощо. У статті розглянуто основні тематичні групи фразеологічних одиниць на позначення зовнішнього вигляду людини. Матеріалом для дослідження слугував фразеологічний словник української мови за редакцією В.М. Білоноженко.

Ключові слова: фразеологізм, фразеосемантична група, лексико-семантична характеристика.

A person's appearance is related to the perception of such concepts as beauty (beauty, attractiveness, neatness) and unattractiveness (ugliness, sloppiness). The article examines the main thematic groups of phraseological units used to denote a person's appearance. The material for the study was the phraseological dictionary of the Ukrainian language edited by V.M. Bilonozhenko.

Keywords: idiom, idioms group, lexical and semantic characteristic.

Постановка проблеми. Образи, закладені у фразеологічних одиницях, свідчать про національну самобутність народу, тому фразеологізми часто трактують як знаки національної культури. Інтерес до фразеологізмів постійно зростає, як до універсального засобу і способу людського мислення. Саме тому актуальність роботи зумовлена потребою комплексного вивчення фразеологічних одиниць на позначення зовнішнього вигляду людини як репрезентації національно-специфічної мовної картини світу українців.

Аналіз наукових досліджень. Питаннями фразеології в українському мовознавстві займалися такі дослідники: І. Білодід [3], А. Івченко [5], А. Баран [2], О. Селіванова [8], Л. Скрипник [9], В. Ужченко [11] та інші.

На зацікавленість системного вивчення саме фразеологічного складу мови та його тематичного опису, вказує наявність наукових праць багатьох науковців (М. Алефіренко [1], А. Івченко [6], Ю. Прадід [7], В. Ужченко [10]). Останніми роками все більше уваги вчені-лінгвісти приділяють «польовим» дослідженням фразеології, які охоплюють найважливіші для людини поняттєві зони, що входять до складу фразеосемантичного поля «Людина». Вивчення фразеології за семантичними полями пов'язане з аналізом мовних одиниць як системи на внутрішньомовному рівні й у порівняльно-зіставному плані.

Мета роботи – дослідити фразеосемантичну групу «Зовнішній вигляд людини» у сучасній українській літературній мові на матеріалі фразеологічного

словника [4]. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: проаналізувати ступінь вивчення фразеологізмів в українському мовознавстві; вивчити критерії класифікації фразеологізмів; охарактеризувати поняття «фразеосемантична група»; дослідити функціонування фразеологічних одиниць на позначення зовнішності людини в сучасній українській літературній мові; виокремити основні лексико-семантичні групи аналізованих фразеологізмів.

Під фразеосемантичною групою розуміємо сукупність фразеологічних одиниць і стійких словесних комплексів, об'єднаних загальною ідеєю, що характеризується внутрішньо системними парадигматичними відношеннями, має інтегральні елементи й той чи той набір диференційних ознак, причому фразеосемантична група розглядається як підсистема в самому семантичному полі. Ядро фразеосемантичної групи складає синонімічний ряд фразеологічних одиниць, об'єднаних загальним для них інваріантом.

До фразеосемантичної групи «Зовнішній вигляд» зараховано фразеологізми на позначення різних понять, в яких є протилежні семи:

• **гарний / негарний**

Ця група є однією з найчисельніших, оскільки зовнішність ми сприймаємо зором: *[аж] вбирати / брати [в себе] очі (око) (с. 54), хоч видивись (с. 69), радувати око (с. 590), любо оком глянути (с. 149), милувати око (очі, зір) (с. 388), очі відбирати (с. 95), очей не відведеш (не відірвеш) (с. 97), тішити (веселити) око (очі, зір і т. ін.) (с. 713), запасти в око «дуже сподобатися» (с. 250), приковувати / прикувати [до себе] очі (зір) (с. 563), хоч куди (с. 319).*

Фразеологізм *хоч з лиця води напийся (воду пий) (с. 424), як (мов, ніби і т. ін.) скупаний у молоці (с. 661)* можна розглядати як опис бездоганної краси.

Часто дівочу вроду зіставляють з образом квітів, цвіту взагалі: *як мак цвіте (процвітає, розцвітає і т. ін.) (с. 364), як (мов, ніби і т. ін.) [та] квіточка (квітка) (с. 290), як (мов, наче і т. ін.) лялечка (с. 361).*

Образ досконалої краси пов'язаний із певними діями, такими як мити, манити тощо: *як (мов, немов і т. ін.) перемитий (с. 496), манити [до себе] очі (с. 366), на диво (с. 199).*

Також існує багато фразеологізмів, що містять порівняння гарної людини із витворами мистецтва, зокрема живопису чи скульптури: *як картина (с. 288), хоч картину малюй (с. 366), хоч малюй (с. 366), як (мов, наче і т. ін.) намальований (с. 422), хоч в раму клади (с. 299), ні (ані) в казці сказати (розказати), ні (ані) пером описати ([не] списати) (с. 653), хоч у рамі (рямця) вправ (с. 128).*

Фразеологічних одиниць на позначення непривабливості значно менше: *і глянути гидко (с. 149), ні з плечей, ні з очей (с. 519), ні пава й ні тава (ні ворона) (с. 479), дерти очі (с. 195), вдарити в очі (у вічі) (с. 55).*

• **товстий/худий**

Цей фразеосемантичний ряд надає особам негативно забарвлені оцінки з високим ступенем експресивності. Вони містять порівняння (часто зооморфні

одиниці), у яких проведено паралелі між огрядною людиною та твариною, наприклад: *хоч пацюки (цуценят) бий* (с. 27), *вбиватися / вбитися в тіло* (с. 54), *[аж] шкура репає / репне* (с. 777), *шість на дев'ять (на шість)*, (с. 776), *розпливатися / розпливтися від жиру* (с. 613), *запливати / запливти жиром* (с. 250), *в (при) тілі* (с. 712), *як не лусне* (с. 357), *не втовпиться (потовпиться) в двері (в шкуру)* (с. 136).

Найчастіше худорлявого, виснаженого чоловіка порівнюють із тонкими предметами, що названі іменниками чоловічого роду, а жінку – з предметами, що названі переважно іменниками жіночого роду: *як (мов, ніби і т. ін.) скінка* (с. 657), *як (мов, ніби і т. ін.) тріска* (с. 723), *хребет чухати через живіт* (с. 773), *світити ребрами* (с. 636), *[аж] ребра світяться* (с. 596), *аж ребра* (с. 269), *самі вуха та зуби* (с. 141), *показувати / показати [свої ребра]* (с. 534), *живіт присох до спини (до хребта)* (с. 235), *перепастися на смик (на сухар)* (с. 497), *тільки очі ростуть* (с. 478), *як (мов, наче і т. ін.) моці* (с. 410), *аж кістки торохтять* (с. 297), *[самі (тільки)] кістки та шкіра (шкура)* (с. 297), *сходити / зійти нанівець* (с. 703), *стягнутися на сітку* (с. 700), *на сухар* (с. 701).

• охайний/неохайний

Група фразеологізмів на позначення охайності/неохайності має значно вужчу сферу фразеологічної репрезентації та переважно представлена порівняльними фраземами: *як у віночку (у вінку)* (с. 110), *як цяцька (мов, наче і т. ін.) цяцька* (с. 760), *як (мов, наче і т. ін.) вилізаний [язиком]* (с. 75).

Гарно та чисто одягнена жінка викликає схвалення, що передано порівняннями з павою, писанкою: *як (мов, ніби і т. ін.) пава* (с. 479), *як (мов, наче і т. ін.) писанка* (с. 502).

Набагато вужча сфера вживання фразем на позначення святкового, чистого одягу: *як нова копійка* (с. 307), *у [повному] параді* (с. 484), *[як] з голочки* (с. 160), *вилазити (вилізати) / вилізти з дрантя* (с. 74), *як (мов, ніби і т. ін.) на тебе (на мене, на його і т. ін.) шитий* (с. 776), *як (мов, ніби і т. ін.) влитий* (с. 117).

Багато фразеологічних одиниць характеризують одяг людей. Український народ висміює зім'ятий, обідраний, неохайний одяг: *підбитий (підшитий) вітром* (с. 506), *рубець на рубці* (с. 618), *не першої свіжості* (с. 631), *дірка на дірці* (с. 206), *латка на латці (лата на латі)* (с. 329), *з чужого плеча* (с. 518), *у чому (у чім, як) був* (с. 46), *риб'ячим пухом підбитий* (с. 506), *Христя в намисті*, (с. 753), *не мати чим хребта (хребет, тіло і т. ін.) прикрити* (с. 381), *до дірок* (с. 206).

• високий/низький

Зріст людини у фразеології має здебільшого асоціативно-порівняльний характер з істотами невисокого росту та малими предметами. Такі іронічні фраземи в основному набувають негативної семантики: *підпирати плечима [(головою)] стелю* (с. 512) означає, що людина, про яку йдеться, має такий високий зріст, що не поміщається в кімнаті та впирається плечима або головою у перешкоду у вигляді стелі.

Фразеологізм *верства келебердянська (пирятинська, чугуївська, мальована і т. ін.)*, жарт. або несхв. означає «дуже висока на зріст людина» (с. 57).

ФО *від горшка два (три) вершка* використовують на позначення невеликої, низької на зріст людини (с. 58).

Фразеологізм з *наперсток* також означає «дуже малий на зріст або величиною, розміром і т. ін.» (с. 424).

• повний сил/виснажений

Найважливішим аспектом у житті людини постає її власне здоров'я та оточення. Здорового чоловіка найчастіше порівнюють із тваринами (віл, бик, кінь), оскільки цих тварин вважають найсильнішими, або з неістотами (дуб, грім): *як (мов, ніби і т. ін) грім* (с. 170), *може воліві (волу) роги скрутити*, (с. 401), *аршин у плечах* (с. 21), *міцно збитий* (с. 257), *обростати / обрости пір'ям*, (с. 456), *дивитися козирем* (с. 197), *як молоко та кров* (с. 403).

Здоровим, повних сил людям протиставляються хворі та виснажені. Діапазон значень фразеологічних одиниць на цю тему досить широкий:

а) блідість: *без [жодної] кровинки* (с. 316), *[нема (не було)] ані (ні, і) кровинки* (с. 430), *як (мов, наче і т. ін.) з воску (із гіпсу) виліплений* (с. 76), *як (мов, немов і т. ін.) з воску зліплений* «дуже виснажений, блідий, змарнілий» (с. 266), *як віск, зі сл. жовтий*» (с. 111).

б) млявість: *[аж] мінитися / перемінитися в лиці (на лиці, на обличчі і т. ін.)* (с. 391), *і муха крилом уб'є* (с. 412), *як (мов, ніби і т. ін.) сонна муха* (с. 413), *як (мов, ніби і т. ін.) з хреста знятий* (с. 271).

в) худорлявість: *одна (тільки) тіль залишилася (зосталася)* (с. 713), *лантух (мішок) із кістками (з маслаками)* (с. 328).

г) хворобливість: *ходячий (живий) мрець (мертвець)* (с. 410), *лиця нема (немає, не знати, не було) / не стало* (с. 430).

• стрункий/огрядний

При першому погляді на людину одразу звертають увагу на її поставу. У фразеологічній системі тіло і будова людини, яку сприймають візуально, представлена атрибутивно-порівняльними фраземами зазвичай із вираженою іронією.

З позитивною характеристикою засвідчено ФО: *як (мов, ніби і т. ін.) витончений* (с. 89), *як (мов, наче і т. ін.) свічка* (с. 637), *твердо (міцно) стояти на ногах (на землі)* (с. 697), *гарно скросний* (с. 659), *як у людей* (с. 357).

Огрядну та неповоротку людину часто порівнюють з мішком, наприклад: *мішок мішком* (с. 399). Таке порівняння свідчить про негативне ставлення до людей з надмірною вагою.

• схожий/несхожий

У фразеосемантичному полі «Зовнішній вигляд» виділено фразеологізми із семою «схожий»: *ваш брат* (с. 37), *іхній брат* (с. 37), *наш брат* (с. 37), *як з ока випав* (с. 78), *як у око впасти* (с. 127), *одним ликом шиті* (с. 776), *одним миром*

мазані (рідше помазані) (с. 363), одного роду, одного плоду (с. 603), один від одного недалеко відбігли (відскочили, відбіг і т. ін.) (с. 460), один в один (с. 460), око в око (с. 464), на одне лице (с. 339), обоє рябоє (с. 455), з однієї глини зліплений (с. 266).

Фразеологічних одиниць, що позначають протилежне значення значно менше: біла ворона «той, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним, зовсім не схожий на інших» (с. 125), не того тіста книш «не такий, як хтось, не схожий на інших» (с. 302).

• старий/молодий

ФО про вік людини, її молодість, старість наповнені філософськими роздумами про смисл буття, про скороминучість людського життя. ФО з опорними словами *вік, роки, літа* життя побудовані здебільшого з використанням слова *літа*: *входити / ввійти в літа* (с. 142), *у батьки (у діди, у матері і т. ін.) годитися* (с. 154), *з літ іти* (с. 277), *літа (роки) виходять / вийшли* (с. 348), *у літах* (с. 349), *загнатися в літа* (с. 242), *дійти [до] літ [своїх]* (с. 203), *виходити / вийти з літ (з років, з віку)* (с. 92), *під вусом* (с. 139), *вмочити в молоко* (с. 119), *доживати / дожити [свого] віку* (с. 213), *аж мохом вкритися* (с. 116), *обрости мохом* (с. 456), *не першої молодості* (с. 402), *стара торба* (с. 717), *ледве триматися купи* (с. 723), *турса сиплется* (с. 711), *як світ* (с. 635), *світити дірками* (с. 635), *світити сивиною [сивим волоссям]* (с. 636), *у роках* (с. 617), *порохня (рідше порох, порохно і т. ін.) сиплется*, (с. 546), *побачити віку* (с. 522), *не до Петра, а до Різдва* (с. 501), *їхати (повертати) з ярмарку (з торгу)* (с. 283).

На позначення раннього віку: *смоктати мамину цицю* (с. 671), *у сповитку (у сповиточку)* (с. 683), *під стіл пішки ходити (бігати)* (с. 748), *з повивача* (с. 525), *з повиточку* (с. 525), *з пелюшок* (с. 488), *через поріг не перелазити* (с. 494), *без штанів під стіл бігати (ходити)* (с. 31), *рачки лазити* (с. 325), *на припічку кашу їсти* (с. 282), *у колісці* (с. 304).

Найкраща пора в житті людини – це молодість, яка може бути пов'язана із недосвідченістю: *[ще] [матирене] молоко на губах не обсохло (рідше не висохло)* (с. 403), *у цвіті [літ]* (с. 756), *[ще] губи в молоці* (с. 173), *жовтороте пташеня (пташа)* (с. 583), *ще мак [росте (цвіте, сходять і т. ін.)]* (с. 364), *у сини (у дочки, в онуки і т. ін.) годитися* (с. 154), *мало каші з'їв* (с. 265).

Підсумовуючи, можна сказати, що аналіз семантичних типів об'єктів фразеологізмів засвідчує надзвичайну різноманітність асоціацій і паралелей під час опису зовнішнього вигляду людини. Формування уявлень про людину відбувається під впливом реалій навколишнього світу, характерних для певної території та культури, та часто мають іронічний характер. Подальші дослідження дадуть змогу розширити уявлення про фразеологічну репрезентацію людини у мовній картині світу українців.

Література

- 1.Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків : Вища школа, 1987. 167 с.
- 2.Баран А. Я. Фразеологія у системі мови. Івано-Франківськ : Лілея – НВ, 1997. 175 с. 3.

Білодід І. К. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія. Київ : Наукова думка, 1973. 438 с. 4. Білоноженко В. М., Винник В. О. Словник фразеологізмів української мови. Київ: Наукова думка, 2003. 788 с. 5. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія. Харківське історико-філологічне товариство. Наукова бібліотека. Харків: Око, 1996. 158 с. 6. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ономазіологія, ареали, етимологія. Харків: ФОЛПО, 1999. 304 с. 7. Прадід Ю. Ф. Історія української фразеології. *Мовознавство*. 2012. №1. 31-39 с. 8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Київ : Довкілля, 2008. 711с. 9. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ : Наукова думка, 1973. 278 с. 10. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: навчальний посібник. Київ : Знання, 2007. 494 с. 11. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ : Альма-матер, 2005. 399 с.

Паливода Світлана,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
2 року навчання історико-філологічного факультету
Державного закладу «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Науковий керівник: к.філол.н., доц. Т. О. Євтушина

КОМУНІКАТИВНІ МОЖЛИВОСТІ ДІЄСЛІВНИХ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ У КАЗКАХ ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ

У статті проаналізовано комунікативний аспект дієслівних односкладних речень у казках Емми Андіївської, передбачених програмою з української літератури для учнів 6 класу. Доведено, що прості односкладні речення нечисленні, вони також можуть бути структурними компонентами складних речень як їхні предикативні частини. Наголошено, що переважають односкладні безособові та означено-особові односкладні речення. Односкладні речення акцентують увагу на дії, створюють атмосферу довірливої розмови, репрезентують етноетикет, збуджують уяву юних читачів, сприяють формуванню комунікативної компетентності учнів-шестикласників тощо.

Ключові слова: односкладне речення, літературна казка, функційне навантаження, комунікативні можливості.

The article analyzes the communicative aspect of verb monosyllabic sentences in Emma Andievska's fairy tales, provided by the Ukrainian literature program for 6th grade students. It is proved that simple monosyllabic sentences are few, they can also be structural components of complex sentences as their predicative parts. It is emphasized that monosyllabic impersonal and definite-personal monosyllabic sentences prevail. Monosyllabic sentences emphasize actions, create an atmosphere of trusting conversation, represent ethno-etiquette, stimulate the imagination of young readers, contribute to the formation of communicative competence of sixth-graders, etc.

Key words: monosyllabic sentence, literary fairy tale, functional load, communicative capabilities.

Постановка проблеми та її актуальність. У лінгвоукраїністиці ХХ – початку ХХІ століть сфокусовано увагу на вивчення функційного потенціалу мовних одиниць. В епіцентрі дослідників – комунікативна роль мови.